

Tarihten Günümüze Çocuk ve Çocukluk Algısı Üzerine Birkaç Söz Çocuk Tiyatrosu ve Çocuklarla Tiyatro

Nihal KUYUMCU*

Her şeyin büyük bir hızla değiştiği günümüz dünyasında, çocuk ve çocukluk ile ilgili kavramlarla, çocuğu algılama biçiminde, onlara verilen sorumluluklarda ve beklentilerde bir değişiklik oluyor mu? Oluyorsa neye göre? Bu soruların yanıtları bize çocuk ve çocukluk kavramının kültür tarafından üretildiği, zaman ve coğrafyaya göre farklılıklar gösterdiğini ortaya koyacaktır. Mesela ülkemiz koşullarını düşündüğümüzde doğu ile batı illerimizde, hatta il merkezi ile köylerimizde yetişen çocukları, içinde buldukları sosyal çevreler ve kültürün ne kadar farklı yetiştirdiğini göreceğiz. Diğer yandan çağdan çağa da yine farklılıklar olduğu bir gerçek. Çocuk ve çocukluk algısı Batı'da, 17. yüzyılın ekonomik, toplumsal koşullarında ortaya çıkmıştır. Ya da bir başka deyişle 17. yüzyılda çocuklar görünür olmaya başlamıştır.

Çocuk ve çocukluk tarihi ile ilgili kaynakları taradığımızda ilginç saptamalarla karşılaşılıyor.

Tarihçiler Yunan ve Roma uygarlıklarını büyük bir aydınlanma çağı olarak kabul ederken bu toplumlarda çocukluk döneminin -özellikle öğrenme alanında- sonraki dönemler üzerinde etkili olduğunu kabul ediyorlardı. Erken eğitim uygulamaları en azından üst sınıfın çocukları için son derece önemli sayılıyordu (Onur: 2005: 24). Antik Çağ'dan 18. yüzyıla kadar yaklaşık 2000 yıl boyunca Batı'da çocuklar eksik yetişkinler olarak görüldüler ve yetersiz, tamamen yetişkinlere bağımlı oldukları düşünüldüğünden yaşamları Orta Çağ yazarları için önemsenmedi. Yok sayıldılar.

Aries çocukluğun Rönesans'ın keşfettiği en önemli buluş olduğunu söyler, çok tartışılan eleştirilen kitabında. Orta Çağ'da çocukluk diye bir kavramın olmadığını, çocuğun yetişkinlerin dünyasını her yönüyle paylaştıklarını, bebeklik ile yetişkinlik arasında bir geçiş döneminin olmadığını ve bu düşüncesi için bir kanıt olarak 12. yüzyıla kadar Orta Çağ'da çocukların sanatın hiçbir alanında yer almayışını bu medeniyette çocuğun yerinin olmayışı ile açıklar. Aries, Orta Çağ sanatının çocukluk kavramını bilmediğini ya da

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi.

resmetmeğe çalışmadığını ancak bunun yeteneksizlik ya da yetersizlikten kaynaklanmadığını, iddia eder. Yaklaşık 11. ve 12. yüzyıllara ait el yazması kitap resimlerinde görülen çocuk figürleri herhangi bir çocuksu özellik taşımamakta, yalnızca boyut olarak küçük resmedilmekteydi. Kısacası bir figürün çocuk olduğunu vurgulayan onun boyutlarıydı, ifadesi ya da özellikleri değildi (Daşcı: 2008: 19). Aries'e getirilen birçok eleştiriden biri, belki de en önemlisi Aries'in geçmişe şimdiki zaman bakış açısıyla bakmasıyla, yani Orta Çağ'a ait malzeme içinde, çocuğa ilişkin modern tutumları araması ve bulamamış olmasıdır (Onur: 2005: 28).

Heywood *Baba Bana Top At* adlı eserinde Aries'in aksine, Orta Çağ'da çocukluğun ve ergenliğin, hatta yetişkinliğin neredeyse ayırt edilemez biçimde iç içe olduğunu, ancak bunun yetişkinlerin çocuklar hakkında hiçbir şey bilmediği anlamına gelmediğini ileri sürer. Çocukların küçük yaştan itibaren önce evde, daha sonra dışarıda iş yaşamının içinde yer alarak kademeli olarak sorumluluklarının verildiğini söyler (2003: 26). Avrupa'da 10. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında nüfusun iki katına çıkması, ticari hayatın hareketlenmesi ülkelerin giderek statik yapılarından kurtulması, önceleri sadece çiftçiler, papazlar ve savaşıclardan oluşan toplumlarda tüccar, avukat, muhasebeci, katip ve zanaatkâr gibi çeşitli grupların da yer almaya başlaması, genç insanların kendi mesleklerini seçme şansına sahip olmalarına neden oldu. Tarihçi David Herlihy'e göre bunun sonucu olarak, çocuklara yapılan sosyal ve psikolojik yatırım arttı. Onların eğitimine sağlığına daha çok yatırım yapıldı. Çocuklara yönelik ilgi de arttı. (...) Medeni ve akıllı toplumun görkemli atmosferi içerisinde kültürel ortam çocukluğun yeniden değerlendirilmesini gerektiriyordu. (Heywood: 2003: 30).

Aydınlanma ile çocuğa bakış da değişti. Bu konuda J. J. Rousseau'nun yazdığı çocuk eğitimi ile ilgili kitabı *Emile* henüz "pedagoji" sözcüğünün telaffuz edilmediği dönemlerde modern pedagojinin haberini vermiştir.

Buraya kadar çok kısa ve genel olarak Avrupa'da çocukluğun tarihi ile ilgili kaynaklardan aktardığımız bilgiler böyle. Peki, bizde çocukluğun tarihi ile ilgili bir araştırma yaptığımızda nelerle karşılaşırız? Yahya Araz'ın *16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* başlıklı kitabında "(...) ne var ki Osmanlı tarihçileri sadece çocuklar değil onlarla ilişkili olan aileleri ve toplum hakkında da önemli ipuçları verebilecek bu alanı genellikle görmezden geldiler" diyerek yakınmaktadır (2013: 11) Çoğunluğu mahkeme kayıtları, fetva mecmualarının kayıtları olan kaynaklar bize Osmanlı ailesinin büyüklüğü, çocuk evlilikleri, çocukların din değiştirmeleri gibi konularda bilgi vermektedir. Ayrıca aile ve kadın odaklı çalışmalarla eğitim tarihi, ahlak ve tıp kitapları üzerine yapılan çalışmalar sayesinde çocukların eğitimi, yetiştirilmesi, çocuk hastalıkları, sağaltım yöntemleri hakkında Osmanlı bilgin ve hekimlerinin düşüncelerine ulaşıyor. Bu çalışmalar çocuklara dair bilgi birikimine büyük katkılar yapmakla birlikte, çocuk emeği, kız ya da erkek olmanın pratikteki yansımaları, farklı sosyal tabakalardaki çocukların yaşamları, çocuk oyunları, çok dinli, çok etnisiteli Osmanlı toplumunda bu farklılığın çocukların yaşamlarının şekillenmesindeki yeri konusunda çok az bilgi verebiliyor (Kermeli'den aktaran Arkaz: 2013: 18).

Nurettin Sevin 1938'de verdiği bir konferansta (1938: 9) "*ondokuzuncu yüzyıl, yirminci yüzyılı fen ve sosyal bilimler alanındaki birçok gelişmelerle yetiştirip bilimsel ve sosyal görüşlerle beslerken onu daha eski devirlerin terbiye anlayışından yavaş yavaş*

ayırmaya başladı” der. Konferans notlarından edindiğimiz bilgiye göre, bu gelişmelerin yeni düşünceleri, yeni ihtiyaçları da beraberinde getirdiğini görüyoruz. Avrupa’daki Sanayi Devrimi’yle birlikte Dünya’da olduğu gibi Osmanlı’da da birçok şey değişir, çocuk ve çocuklukla ilgili toplumsal alanda, eğitim öğretim konularında farklılıklar ortaya çıkar. O güne kadar okullar sadece okumak, yazmak, hesap yapmak için gidilen yer iken, giderek bir bilgi ocağı olduğu kadar toplumun ihtiyaçlarını da içinde toplayan sevimli bir yuva hâline gelir. Çocuğun hayata atıldığı zaman bilmesi gereken bilgilerin hiçbiri o yıllara kadar, mektep programlarında yer almazdı. Çocuk gelecekte yaşamında kendisine gerekecek tüm bilgileri evinde öğrenirdi. Örneğin her evde bulunan el tezgâhında kumaş dokurken çocuk anneye yardım eder, irmik evde yapılır şehriye evde kesilirdi. Bayramlar düğünler ilin, köyün ortak alanlarında yapılırlı birlikte hazırlanırdı. Millî ve dinî toplantılar yediden yetmiş herkesi ilgilendirir, herkesin sorumluluk aldığı paylaştığı günler olurdu. İşte böyle bir hayatın ortasında doğup her şeyin nasıl yapıldığını yakından kendi evinde göre göre büyüyen çocuk o topluma göre, lazım gelen gereken çıraklığı kademe kademe görüp geçirdikten sonra hayata pişmiş kotarılmış bir hâlde atılır ve o zamanın gerekliliklerine göre çok da sıkıntı çekmeden başarılı olurdu. Ancak büyük değişikliklere neden olan Sanayi Devrimi’nin anneyi evindeki tezgâhın başından kaldırıp fabrikaya yerleştirmesi çocuğu da bambaşka bir dünyanın içine attı (Sevin: 1938: 11).

Aries’in çocuklukla ilgili ortaya attığı tezi, çocukluğun Orta Çağ’da bilinmediği, Rönesans’ın bulduğu en önemli keşif olduğu önermesi, tartışılan bir yaklaşım olsa da, çocuğun günlük yaşamda, aile içinde korunaklı bir ortamda, doğal seyri içinde yaşaması üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir nokta. Bu noktada şunu söyleyebiliriz: Çocuk için, ne zaman ailenin, özellikle annenin-kontrolünden çıkması gibi bir durum söz konusu oluyorsa, o zaman çocuklar ve çocuklukla ilgili kaygılar da başlıyor. Çocuklar görünür oluyor. Mektepler bu değişime duyarsız kalmayarak çocuğun daha önceleri aile içinde öğrendiği birçok şeyi okul programına alarak çocuğu geleceğe hazırlamaya çalışıyor. Resim, el işleri, müzik, yemek pişirme, görgü kuralları gibi dersler okul programlarında yer almaya başlıyor (Sevin: 1938: 10).

Yine bu dönemde okul eğitim programları içinde tiyatro çalışmalarına yer veriliyor. Tiyatro sadece bir eğlence aracı değil, bir eğitim aracı olarak da düşünülüyor.

Nurettin Sevin’den tiyatronun okullarda yer almasının bir görenek olarak yer aldığını, ilk kez İsmayıl Hakkı Bey’in 1903 yılında Şemsülmekatip’de tarihî bazı çocuk oyunları sahneleyerek bu işi başlattığını öğreniyoruz. Bu geçmiş Meşrutiyet’ten önce, özel mekteplerin Osmanlı’da, ilk faaliyet zamanına denk gelir. Abdülhamit Devri’nde “maarif” li, “marifet”li, “irfan”lı isimleriyle ortaya çıkan birçok okul, bütçe açıklarını kapatmak amacıyla, yıl sonlarında okullarının reklamını yapmak için okulun yararına oyunlar sahnelerdi. Bu özel okullardan bazıları da döneminin önemli tiyatro kumpanyaları olan Abdi, Hasan gibi tanınmış grupları okulun çevresindeki çayırık alanlara davet eder, böylece okullarının adlarından söz ettirirdi. Meşrutiyet’ten sonra okul çocuklarına Batı’daki okullarda olduğu gibi eğitici temsiller sahneye koydurmak, davet edilen ünlü kumpanyaların yerine kendi öğrencilerini sahneye çıkartmak gibi etkinlikler giderek yayılmaya başladı.

Bu gelişmeler üzerine 1915’de bu konuda bir yönetmelik çıkarılmıştı. *Mektep Temsillerinin Usul-ü Tedris-i* başlıklı yönetmelik iki bölümden oluşuyordu. İlk bölümde tiyatro çalışmalarının eğitim ve öğretim ile ilişkisi, ikinci bölümde de tiyatro çalışmalarının

ayrıntılı biçimde nasıl yürütüleceği anlatılıyordu. Ancak, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarının kargaşası içinde yönetmelik güncelliğini yitirmiştir. (Özerten'den aktaran: Kuyumcu: 2000: 24) Bu alandaki çalışmalarıyla okullarda tiyatro konusuna eğilen ve bu konuya önem veren İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun önerdiği yöntemler hâlâ güncelliğini korumaktadır.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu okullarda tiyatro çalışmalarını önemsemiş ve bir sosyal etkinlik olarak programlarda yer verilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Özellikle çocukların metinsiz olarak doğaçlama oyun ortaya çıkarmalarının önemi üzerinde durmuş, çocuğun tiyatro çalışmaları yoluyla sosyalleşebileceğini çok önemli deneyimler kazanabileceğini belirtmiştir.

Günümüzde de okullarda sosyal etkinlik kapsamında düzenli olarak tiyatro etkinlikleri yapılmaktadır. Ders programları dışında tiyatro kulüp faaliyeti olarak düzenlenen çalışmalara hemen hemen bütün okullarda yer verilmektedir.

Çocuk edebiyatı bize Tanzimat ile birlikte gelmiştir. Tanzimat öncesi sözlü kültürde var olduğu tahmin edilmekle birlikte, çocuk edebiyatıyla ilgili yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Siyasi ve kültürel alanda birçok atılımlar yapıldığı Tanzimat sonrası Osmanlı çocuğunun millet ve devlet için önemi idrak edilmiş ve bu bağlamda çocuğu ilgilendiren alanlarda bazı değişimler gerçekleştirilmiştir. Çocuk edebiyatı alanında en dikkat çekici çalışma ise II. Meşrutiyet Dönemi'nde telif ve çeviri çocuk kitaplarının basılması olmuştur. Tanzimat Fermanıyla başlayan yenileşme hareketleri içinde birçok değişimler dönüşümler görülmüş ve bu arada Batılı anlamda ilk kez tiyatro oyunları yazılıp sahnelenmeye başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra da önemli siyasal, ekonomik, hukuki ve kültürel alanda yaşanan büyük değişimler, atılımlar devam etmiş ve çocuk yazını alanında telif eserler verilmeye başlanmıştır (Ağırakça:2014:13).

Resmî olarak bir kurumun çatısı altında, çocuklar için yetişkinlerin sahneye çıktığı, profesyonel anlamda çocuk tiyatrosu ile ilgili çalışmalar 1933'de Atatürk'ün direktifleriyle başlatılmış ve Muhsin Ertuğrul bu konuda araştırmalar yapmak üzere Sovyetler Birliği'ne gönderilmiştir. Döndükten sonra İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrolarının çatısı altında çalışmalara başlamış *İlk Tiyatro Dersi* adlı oyunla perdelerini 5 Ekim 1935'de çocuklar için açmıştır. Cumhuriyetle birlikte gerçekleştirilen devrimleri, değişen yaşam biçimlerini çocuklara anlatmak, benimsetmek amacıyla kurulan çocuk tiyatromuz Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi bizde de resmi ideolojinin benimsetilmesi için bir araç olarak düşünülmüştür. *İlk Tiyatro Dersi* adlı oyunun kahramanları Aydın ve Osman karşıtlığında Osmanlı Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi'ni ak/kara karşıtlığında sergiler. Bundan sonra yaklaşık kırklı yıllara kadar oyunlarda benzer konuların yer aldığını görüyoruz. Daha sonraki yıllarda da dönem özelliklerinin, konularının çocuk oyunlarına yansımalarını, dolayısıyla ideolojilerin kendi düşüncelerini kitlelere ulaşabilmesi için tiyatrodan yararlandığını görüyoruz.

İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları o tarihten bu yana kesintisiz olarak hafta sonları çocuklar için perdelerini açmaktadır.

Günümüzde çocuklara yönelik yayınlar, çocuk kitapları, süreli yayınlar, oyun alanları, oyuncak sanayisi, çocuk sineması, çocuk tiyatrosu gibi alanlarda onlara yönelik bir sektörün oluştuğu bir gerçek. Bu sektörde zaman zaman araç ve amaçlar birbirine karışıyor gibi görünse de sonuçta bu durumdan çocuklar yararlanıyorlar. Ayrıca çocukları

koruma kanunlarıyla çocukların yasal olarak güvence altına alınması, zorunlu temel eğitim, (çok tartışmalı olsa da) devletin çocuklarla ilgili sorumluluklarının artması, ailelerin çocukları hakkında daha çok kaygılar duyması önemli ve pozitif gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Sonuç:

Ülkemizde çocuk ve çocuklukla ilgili yayınların, etkinliklerin ağırlıklı olarak Cumhuriyet Dönemi'yle başladığını kaynaklar doğruluyor. Ancak, toplumsal değişimlerin uzun süreçlerde olduğu, hiçbir değişimin ve dönüşümün bir günden bir sonraki güne gerçekleşmediği gerçeği ile Cumhuriyet'e gelinceye kadar I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve Tanzimat hareketleri gibi önemli sosyal hareketler arasında bir paralellik kurmak mümkün. Örneğin Tanzimat hareketleriyle yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı, örneğin ilk bu dönemde Batılı tarzda oyunlar kaleme almaya ve sahnelemeye başlamıştır. İbrahim Şinasi'nin yazdığı *Şair Evlenmesi* 1860'da tefrika hâlinde *Tercüman-ı Ahval*'de basılan ve ardından ilk kez kitap olarak çıkarılan oyundur. 1915 de İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrolarının kurulması yine Tanzimat hareketleriyle başlayan gelişmelerin devamı olarak görülebilir.

Öte yandan bir toplumda meydana gelen değişimler, dönüşümler tıpkı birleşik kaplarda olduğu gibi birbirleriyle etkileşim içinde oluşmaktadır. Konumuz bağlamında, çocuk ve çocuklukla ilgili gelişmelere baktığımızda Avrupa'daki Sanayi Devrimi'nin yansımalarıyla değişen toplum yapısı, kadının toplumdaki, aile içindeki yeri ve sorumluluklarının değişmesiyle bir koşutluk göze çarpmaktadır. Çocuk bu değişimlerle birlikte görünür olmaya başlamış, çocuğa yönelik etkinlikler bazı düzenlemelerle kayıt altına alınmış, okulların ders programları yeniden düzenlenmiştir. O günden bu yana kaynaklarda çocuk ve çocuklukla ilgili daha çok bilgiye yer verilmiştir. Bugün çocuklarımız hakkında daha çok kaygılar duyuyoruz, çocuklar için daha çok yayınlar ve araştırmalar yapılıyor. Bu da, geçen zaman içinde çok yavaş da olsa çocukların lehine bazı şeylerin değiştiğini gösteriyor.

Kaynaklar

- Ağırakça, P, Gülsüm, 2014, *Osmanlı Döneminde Çocuk Hikaye Kitapları, Dinî ve Ahlakî Motifler*, Dem Yay., İstanbul.
- Arkaz, Yahya, 2013, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* Kitap yayınevi, İstanbul.
- Daşcı, Semra, 2008, *Avrupa Resminde Çocuk İmgesi*, Bağlam Yay. İstanbul.
- Heywood, Colin, 2003, *Baba Bana Top At*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Onur, Bekir, 2005, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Samurçay, Neriman, *Çocuk Psikolojisi Açısından Tiyatro*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/1160/13660.pdf>.
- Sevin, Nurettin, 1938, *Pedagojik Temsiller*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Konferanslar Serisi Kitap: 23, Ankara Halkevi.